

«ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆԻ»

Աշխատասիրեց Ռ. Լ. Զուգասգեան

Վերջերս Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչութիւնը լույս ընծայեց «ԽՐԱՏ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆԻ» խորագրով գրքոյկ մը, որմէ օրինակ մը աշխատասիրողը՝ քաջ իրանագէտ Բաբկեն Լ. Զուգասգեան ինձ նուէր զրկած էր:

Քէն ծաւալով փոքր՝ բայց մանրակրկիտ ու աշխատուած, արժէքաւոր գործ է այս հրատարակութիւնը, որ պատիւ կը բերէ հեղինակին եւ որուն կը յայտնենք մեր ջերմագին շնորհատրութիւնները:

Ինչպէս կը տեսնուի գրքիս տիտղոսէն, Նուշիրուանի խրատները նիւթը կը կազմեն մեր ձեռքը ունեցած աշխատասիրութեան: Սասանեան պարսիկ թագաւորներու կարգին բացառապէս նշանաւոր հանդիսացաւ Խոսրով Ա. Նուշիրուան կամ Անուշիրուան (531—579 մ. թ.) հռչակուած «արդարադատ» («ադել»):

Իր հրամանով կազմուեցան խրատական դիրքեր, պահուելէն լեզուով, որ Սասանեան ժամանակաշրջանի պարսկերէնն էր՝ Դիտելի է, որ հնագոյն դարերէն խրատական գրուածքներ, արձանագրութիւններ եւ յուշարձաններ պահուած էին ժողովուրդներու մէջ՝ օգտագործուելու որպէս ուղեցոյց կենցաղական եւ ընկերային յարաբերութիւններու Իմաստուն եւ արդար իշխան մը որպիսին էր Նուշիրուան՝ անտարակոյս իւրացուցած էր հնութենէն աւանդուած խրատականները, բայց նաեւ հետամուտ եղած էր աւելցնելու իր կողմէ անձնական եւ ուրիշներու փորձառութիւններէ քաղած խորհուրդներն ու խրատները:

«Խրատք Նուշիրուանի» անունով ճանչցուած էր այդ հաւաքածոն, որ հասած է մեղի, գրադաշտական պարսիկներու մի քանի այլ խրատական կարճատե մատեաններու հետ: Նուշիրուանի խրատականները միջին դարերուն թարգմանուեցան արաբերէնի եւ ապա նոր պարսկերէնի: Գեղարուեստական գրականութեան մէջ եւս օգտագործուելով, մեծ տարածութիւն գտած էինք անոնք ընդհանուր Արեւելքի մէջ:

Սասանեան մեծահամբաւ արքային այդ խրատները թարգմանուած են նաեւ հայերէնի ու պահուած են հայկական միջնադարեան ձեռագիրներու մէջ բազմաթիւ տարբերակներով: Այս կապակցութեամբ կարելի էր վեր է հանած Զուգասգեան ցոյց տալով թէ՛ «հայկական թարգմանութիւնը արժէքաւորվում է մասնաւորապէս նրանով, որ այստեղ խմբագրական միջամտութիւնները աւելի քիչ են, քան պարսկական տարբերակներում, իսկ քանի որ խրատների պարսկական ամբողջական բնագիրը դեռևս չի յայտնաբերուել՝ հայկական թարգմանութիւնը կարող է բնագրի վերականգնման համար վստահելի հիմք հանդիսանալ»:

Աշխատութեանս «Ներածութիւն»-ը սեղմ տողերով կը խօսի «խրատագրութեան մասին Իրանում եւ մերձակայ երկրներում»: Այդ էջերուն մէջ քննութեան առնուած է «Նուշիրուանի խրատների գաղափարական բովանդակութիւնը», որմէ ի յայտ կուգայ «ժողովրդական լայն խաւերի տրամադրութիւնները, նրանց կենցաղի առանձին կողմերը, ֆեոդալական բռնակալութեան պայմաններում մարդկանց փոխյարաբերութիւնները»:

Ընդունելով Սասանեան արքային խորհուրդներն ու խրատները իբրեւ իրական ազնիւ յորդորներ, համաձայն ենք հեղինակին հետ երբ մտադիր կ'ընէ թէ՛ խրատներու «ընդհանուր հենքի» մէջ, սակայն, անոնք կը նպաստեն շահագործողական յարաբերութիւններու ամրապնդմանը: Այդ տեսանկիւնէն դիտելով յիշեալ խրատականները, այսօր իսկ պահած են իրենց կարեւորութիւնը շատ ու շատ երկրներու մէջ:

Ներածական տեսութիւններու կարգին մատնանշուած է, որ Նուշիրուանի խրատներուն պարսկերէնը թարգմանութիւնն է արաբերէնէն: Իսկ արաբական տարբերակը պահուած բնագրէն կազմուած կարելի է համարել 8—9-րդ դարերուն: Որպէս վկայութիւն 10-րդ դարում խրատներուն պարսկերէն թարգմանութեան զոյութեան, իրաւամբ յիշուած է Ֆիրդոսիի «Շահնամէ»-ն, ուր մեծ բանաստեղծը վարպետօրէն օգտագործած է Նուշիրուանի խրատներէն մասեր, ըստ յարմարութեան, աչքի առջեւ ունենալով պարսկերէն փոփոխակը:

Իտարձնելով իր ուշադրութիւնը Նուշիրուանի պարսկերէն ձեռագիր ու տպագիր տարբերակ-

ներու՝ Չուգասգեանի առաջին իսկ պրպտումները այդ ուղղութեամբ կ'ընձեռնեն իրեն մի քանի արժէքաւոր նոր տարբերակներ, պահուած Սովետական Միութեան մի քանի ձեռագրատներում: Որով վեց աղբիւրներ նուշիրուանի պարսկերէն խրատներու օգտագործած է հեղինակը սոյն աշխատանքը պատրաստած միջոցին:

Անցնելով ապա քննութեան առարկայ խրատներու հայերէն թարգմանութեան, երկասիրողը մեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ այն իրողութեան՝ թէ անոնք թարգմանելով հայերէնի, մեծ տարածում գտած եւ բազմաթիւ այլ խրատականներու հետ միասին յաճախակի ընդօրինակուած են ձեռագիրներու մէջ, ինչպէս արդէն յիշուեցաւ:

Խրատներու հայերէն ընդօրինակութիւնները կատարուած են միջին դարերու մէջ, հաւանականաբար 14-րդ դարէն մինչեւ 18-րդին սկիզբը: Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան հանգուցեալ վաստակաւոր բանասէր Հ. Ներսէս Ակիմեան նշած էր ժամանակին երկու խմբագրութիւններ նուշիրուանի խրատներու հայերէն թարգմանութեան, ընդարձակ եւ համառօտ, գորհրատարակված էր «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի 1935-ի թիւ մէջ, էջ 97—112, Հնդարձակին հնագոյն ձեռագիրը, 16-րդ դարէն, կը գտնուի Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարանը:

Ձեռքի տակ ունեցած վեցէ աւելի պարսկերէն աղբիւրները եւ նուշիրուանի հայերէն խրատներու 30-ի մօտ ընդօրինակութիւնները մանրակրկիտ համեմատութեան առարկայ ընելով՝ Չուգասգեան կը յանգի այն եզրակացութեան, թէ հայերէն խրատները թարգմանուած են ոչ թի արաբերէնէն, ինչպէս կարծած էր Ակիմեան, այլ պարսկերէնէն: Ասիկա անշուշտ կարելի էր ուղղում մըն է եւ յառաջ բերուած անվիճելի փաստերու հիման վրայ միանգամայն համաձայն ենք իր հաւաստումին:

Նուշիրուանի խրատներու քննական քննադիրներու հրատարակութիւնը ե՛ւ հայերէն, ե՛ւ պարսկերէն, բնականաբար կը կազմէ աշխատասիրութեանս էական մասը: Հայերէն ընդարձակ խմբագրութեան հիմք ընդունած է հեղինակը Վիեննայի ձեռագրին սրինակը, ըստ Ն. Ակիմեանի հրատարակութեան: Համառօտ խմբագրութեան համար որպէս հիմք առնուած է Երեւանի Մաշտոցեան Մատենադարանի թ. 1113 ձեռագրի ընդօրինակութիւնը, 1616-ի գրչութեամբ: Հազուադէպ պարագաներու՝ կազմողը շեղած է հիմք-բնագրէն, ինչպես կ'ըսէ, եթէ այլ ձեռագիրներ տուած են աւելի ճիշտ ընթերցում, համեմատելով միեւնոյն ատեն պարսկերէն տարբերակներու հետ:

Այսպէս «Ներածութեան» կը յաջորդէ «Խրատք նուշիրուան Քազաւորի» (Բնագրեր)» բաժինը, որ կը բովանդակէ՝

1. Հնդարձակ խմբագրութիւնը 205 խրատներու, էջերուն ստորեւ նշանակուած մանրամասն տարբերակներով՝ ձեռքի տակ գտնուած ընդօրինակութեանց: Միացած են նաեւ երկու էջեր սա վերնագրով «Խրատներ, որոնք ձեռագրերում կան, բայց չեն մտել մեր կազմած քննական բնագրի մէջ»:

2. Համառօտ խմբագրութիւնը 90 խրատներու, յրացուցիչ 10 խրատներով:

3. Պարսկերէն բնագիրը 95 խրատներու — «Ռահաթ օլ-էնսանի» տարբերակ:

4. Պրսկ. «Խրատնամակ»-ի տարբերակ. 138 խրատներ:

5. Պրսկ. «Էլենիլկրատեան» տարբերակ:

6. Պրսկ. «Անուշիրուան Աղբիլի Հէքեաթը». 17 էջ:

7. Պրսկ. «Ընտրեալ Պատմութեան» տարբերակ, Համդոլլահ Մոսթոֆիի. 112 խրատներ:

8. «Հայատառ թուրքերէն, նուշիրուանի խրատների թարգմանութիւնը». հայերէնէն կատարուած. 175 խրատներ: Ձեռագիրը կը գտնուի Զմմառի Վանքը:

Որպէս «Ցանկուած» գրուած է «Ի Պարսիկ բառէն թարգմանեցաւ Յակոբ Վարդապետի յօրինակէն» վերնագիրը կրող հայերէն խրատականներու շարքը:

Ինչպէս, անհրաժեշտ «Մանօթագրութիւններ, Համադրական Տախտակներ եւ Բառարան» մը կարգ մը դժուարիմանալի բառերու գլխաւորաբար արաբ.—պարսկերէնի, կը կազմեն աշխատութեանս վերջին բաժինը:

Հաճելի է մեզ նշել այստեղ, թէ պարսկերէն բազմաթիւ խրատներն ու պատմութեանքներն անթերի հրատարակութեամբ ներկայացուած են, ինչ որ ցոյց կուտայ մասնաւոր ուշադրութիւն հեղինակին կողմէ, համապատասխան գիտական պահանջի: Գրաշարական թեթեւ սխալներ գուցէ, անխուսափելի էին:

Կրնանք անվարան յայտարարել թէ «Խրատք նուշիրուանի» սոյն գործը գնահատելի ներդրում մըն է Սասնեան շրջանի ինչպէս եւ միջնադարեան պարսկերէններու ուսումնասիրութեանց: